

BOR HALİL NURİ BEY İLÇE HALK KÜTÜPHANESİNDEKİ 16. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ'NE AİT CİLT ÖRNEKLERİ¹

SAİT SAMAT²

Özet

Cilt çeşitli malzemelerden yapılan, kitap veya bir mecmuanın sayfalarını bir arada toplu tutmasını sağlamaktadır. Kitap sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan cilt sanatı yüzyıllarca kullanılmıştır. Türk cilt sanatı Anadolu topraklarında Selçuklular ve sonrasında Karamanoğulları Beyliği adı altında varlığını sürdürmüştür. Çeşitli sanat kollarında olduğu gibi cilt sanatı da Osmanlı Dönemi'nde en parlak dönemini görmüş ve sanat değeri yüksek eserler meydana getirmişlerdir. Osmanlı'nın erken devri ile başlayan cilt sanatı Klasik dönemle birlikte daha güzel eserlerle zirve yapmıştır. Geç dönemle birlikte motiflerde oran daha geniş hâl alarak Avrupa tarzı süslemeler yapılmıştır. Bor Halil Nuri İlçe Halk Kütüphanesindeki eserler Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğüne taşınmış olup toplam 587 adet yazma eser yer almaktadır. Araştırmamız Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesindeki koleksiyonun da bulunan 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne ait cilt örneklerini teşkil etmektedir. Bu örneklerden yedi adet cildi çalışmamızda bulundurduk. Ciltler desen, teknik ve kompozisyon açısından irdelenerek diğer müze ve koleksiyonlardaki örneklerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cilt Sanatı, Klasik Osmanlı, Süsleme, Yazma Eser, Bor.

¹ Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Erkan AYGÖR'ün danışmanlığında 2022 yılında tamamlanmış olan "Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesine Ait Osmanlı Dönemi Ciltlerinden Örnekler" konulu yüksek lisans tezinden alınarak geliştirilmiştir.

² Uzman Sanat Tarihiçi, Ceray Arkeoloji Mimarlık Mühendislik İnşaat Bilgisayar San. Ve Tic. Ltd. Şti., saitsamat23@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6787-6643

Binding Samples from the 16th Century Ottoman Period in the Bor Halil Nuri Bey District Public Library

Abstract

Binding, made of various materials, enables the pages of a book or a magazine to be kept together. Bookbinding, which has an important place in book arts, has been used for centuries. Turkish Bookbinding Art continued its existence under the name of Seljuks and later Karamanoğulları Principality in Anatolian lands. As in various branches of art, the art of bookbinding saw its heyday in the Ottoman period and produced works of high artistic value. Bookbinding art, which started with the early period of the Ottoman Empire, peaked with more beautiful works with the Classical period. With the late period, the ratio of motifs became wider and European-style decorations were made. The works in the Bor Halil Nuri District Public Library were moved to the Konya Manuscripts Regional Directorate and there are a total of 587 manuscripts. We included seven volumes of these samples in our study. Volumes; examined in terms of pattern, technique and composition and compared with the examples in other museums and collections.

Keywords: *Bookbinding, Classical Ottoman, Ornament, Manuscript, Boron.*

1. Giriş

Çalışma “Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesindeki 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Ciltlerinden Örnekler” olup bu ciltlerden yedi adedi incelenmiştir. Ülkemiz sanat değeri yüksek birçok yazma esere ev sahipliği yapmaktadır. Sanat değeri taşıyan kitapların cilt kapakları yapıldıkları dönemin kültür, bilim ve sanat anlayışına ışık tutmaktadır. Ciltlerin sanat tarihi açısından incelenmesi ve birçok kütüphanede benzer cilt örnekleri ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlamak amacıyla bu konu araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna ait ciltlerin daha önce çalışmalar arasında bulunmaması önemli bir eksiklik oluşturmaktadır ve sanatsal değerlerinin önemine binaen çalışılması gerektiğini düşünerek bu eksikliğin giderilmesi çalışılmıştır.

Araştırdığımız koleksiyonda 587 adet eser bulunmaktadır. Çalışma konumuzun alanı durumu iyi olan ve sanat değeri kaybolmamış veya az hasarlı olan ve daha fazla yer aldığı için 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi’ne ait olan yedi adet eserle sınırlandırılmıştır. Katalogda yer alan ciltler yüzyıl, malzeme, renk, teknik ve süsleme bakımından detaylı bir biçimde incelenmiştir.

2. Cilt Sanatı

Kâğıdın icadından önce, bal mumu levhalar ve papirüs üzerine yazılan yazıların saklanması için tahta kapaklar kullanıldığı ve bu tahta kapakların iki yanlarından iplerle bağlanmak suretiyle bir çeşit cilt yapıldığı bilinmektedir (Binark, 1975). Müslümanlara ait günümüze kadar gelmiş fakat yalnızca bir kısmı ulaşmış en eski kitap cildi deriden değil, sedir ağacından yapılmıştır. Mısır'da Tolunoğulları Dönemi'nde (dokuzuncu yüzyıl) ait olan cilt, hâlen Berlin'deki müzede (Museum für Islamische Kunst) bulunmaktadır (Karabaş, 2018, s. 22).

Türk cilt sanatı Uygurlularla başlamıştır (Aritan, 1992). Bir Uygur şehri olan Karahoço'da bulunan ve VIII. asra tarihlenen iki yazma, şimdilik bilinebilen en eski ciltlerdir. VI. ve IX. yy. arasına ait olduğu zannedilen ve A. Von le Cog tarafından ortaya çıkarılan bu ciltlerden başka üçüncü bir cilt de gene Karahoço'da P. K. Koslov tarafından bulunmuştur ve XIII. yüzyıla tarihlenmiştir (Aritan, 1992, s. 2). Kopt ciltlerinde olduğu gibi deriden yapılmış ve bıçakla oyularak geometrik motiflerle süslenmiştir. (Aritan, 1993, s. 551) Ayrıca derinin oyulmuş kısımlarının altına altınlanmış deri yapıştırmak suretiyle motiflere çift satırlı ve çift renkli bir derinlik kazandırılmıştır (Aritan, 1993).

XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular, Orta Asya cilt sanatı birikimini Anadolu'ya taşımışlar, geliştirmişler, burada XII.-XIII. yüzyılda ve XIV. yüzyıl I. çeyreğinde çok güzel ciltler meydana getirip Türk-İslâm cilt sanatı içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. (Aritan, 2010, s. 331)

Selçuklu ciltleri kahverenginin çeşitli tonları ve bazen de siyah deridendir (Özen, 2017). Anadolu Selçuklu ciltleri de diğer İslâm ciltlerinde olduğu gibi ciltleri üst ve alt kapaklar, miklep, sertap, sırt ve iç kapaklardan meydana gelmektedir. Şemse yuvarlaktır ve içinde rumi ve geometrik motifler görülür (Özen, 2017, s. 2). Selçuklu Dönemi ciltlerinde köşebent uygulaması bulunmaz ya da daha küçüktür.

Selçuklu ciltlerinin genelde kahve renk ve siyah deriyle kaplanan yüzleri, geçme bant ve noktalarla bezenmiş gösterişsiz şemse veya sıvama geçme bantlarla süslediği, iç kapakların ise genellikle süslemesiz düz deriden yapıldığı görülür, kızgın derinin bastırılması ile yapılmış motif ve kabartma desenli ciltlerde vardır (Coşkun, 2004). Ciltlerde yapılan bu süslemelerde genellikle rumilerin fazlaca yer aldığı bitkisel ve geometrik tasarımlı motifler bulunmaktadır. Geometrik süslemeler Herat Tezyinatı adı altında toplanıp bunlar: Yatay, dikey, zikzak, eğik, münhani çizgiler, dairelerden oluşan süslemelerdir. Özellikle Selçuklu ve Beylikler Dönemi şemselerinde çok kullanılan, başvuru bir süslemedir. (Yılmaz, 1990, s. 2)

Anadolu Selçuklu cilt üslûbu, XIII. yy.ın üçüncü çeyreğinden itibaren Memlûkler, XIV. yy.dan itibaren de İlhanlılar ve Karamanoğulları başta olmak üzere Anadolu Beylikleri ciltlerinde devam etmiştir (Durmuş, 2019).

Karamanlılar eski Selçuklu geleneğinin mirasçısı olarak bazı özellikleri sürdürmüşlerdir; bazı yenilikleri de üslûplarına katarak Osmanlı üslûbunun bir bakıma hazırlayıcısı veya müjdecisi olmuştur (Aritan, 2007).

Karamanoğulları ciltleri yapılış yeri Konya idi. Bunun sebebi de Selçukluların hükümdarlığı sırasında Konya’da bulunma ve halk ile beraber yaşamalarına bağlıyordu. Bundan dolayı olarak ciltlerinde Selçuklu geleneği göze çarpmaktadır.

Karamanoğlu Cildi’nin XIV. ve XV. yüzyıllardaki gelişim çizgisi, Türk cilt sanatı gelişim çizgisi paralelindedir. Bu örneklerin dışında da Anadolu Selçuklu çizgisini devam ettiren örnekler muhakkak vardır. (Arıtan, 2010, s. 182)

XV. yüzyılda sağlanan kuvvetli istikrar, memleketin iktisadî hayatında, dolayısıyla kültür ve sanat faaliyetlerinde de canlılık yaratmış, bunun sonucu olarak birçok sanat dallarında olduğu gibi, Türk ciltçiliğinde de en güzel eserler meydana getirmiştir. (Binark, 1975, s. 5) Osmanlı ciltlerinin ilk örnekleri Fatih Sultan Mehmet zamanından kalmaz. Fatih Devri Türk cildi için bir yükselme çağdır ve ilk ciltçilik teşkilatı da bu yükselmeye paralel olarak II. Bayezid zamanında kurulmuştur. (Arıtan, 2010, s. 556)

Fatih Saray Nakkaşhanesinde erken devrin ilk yarılarında ciltlerde daha çok siyah renkli deri kullanılırken bunun yanında kahverenginin farklı tonları, kırmızı, mor, vişneçürüğü, mavi vb. renkler kullanılmış, aynı zamanda bazı renkler iç kapakta da uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in özel kütüphanesi için saray Ser nakkaşı Baba Nakkaş gözetiminde yapılan ciltlerin kapak içlerinde genellikle rumi motifinin tercih edildiği oymalara rastlanmaktadır (Boydak, 2016). Şemseler dilimli, mekik biçiminde ve salbeklidir (Özen, 2017). Şemselerin bir kısmı da yuvarlak olup bunlarda yine dilimli şekildedir. Cildin bölümlerine bitkisel süslemeler uygulanmıştır.

XV. yüzyılda Fatih Dönemi’ne ait ciltlerde, hatayî, rumi, bulut motiflerinin kullanıldığını görmekteyiz (Özsayiner, 1999). Hatayî motifi bazı örneklerde kapağın tamamını süslemiş görülmektedir. Şemse, salbek ve köşebentler yekparedir; deri ve altındaki murakka oyulmamıştır. Bu yüzden desenlerin kabartma yüksekliği çok azdır. Motifler net bir şekilde görülür ve bilinir durumdadır. Örneklerin bazı motif desenlerin etrafına tahrir çekilmiş, bu tahrirler altınla uygulanmıştır. Şemse, köşebent ve salbeklerdeki süslemelerin bazı örnekleri miklep de ve sertabın iç kısımlarında da yer alırlar. İç kapaktaki katı süsler İran ciltlerinde çok ince ve çok renkli, Fatih Devri ciltlerinde ise genellikle daha kalın ve en çok iki renklidir. (Özen, 2017, s. 21-22)

XV. yüzyılda artık özenli olarak yapılan ciltlerde, özellikle Fatih Sultan Mehmet’in özel kütüphanesi için saray nakkaş hanesinde naaş üstat Baba Nakkaş’ın gözetiminde yapılan köşeli ve şemseli ciltlerin kapak içlerinde kusursuz güzellikte ve çok zengin rumi çiçekli kompozisyonlar içinde, bugün şaheser olarak niteleyebileceğimiz oymalara rastlıyoruz. Bunların sağlam ve dayanıklı olmaları için tıraş edilerek kalınlıkları inceltmiş deriler çiftler çiftler oyularak zıt renklerde ince tabakalar üzerine gösterişli olmaları amacıyla konmuştur. (Ünver ve Mesera, 1980, s. 19) II. Bayezid Dönemi’nde klasik deri ciltler yanında iki renkli, küçük kareli veya çubuklu ipek kumaşlardan yapılmış ciltler de görülür (Özen, 2017).

3. 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Cilt Sanatı

Bir mecmua veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt (cilt) denilmekte ve Arapça “deri” anlamına gelen bu ismin,

genellikle ciltlerin bu işe en uygun malzeme olan deriden yapılımları sebebiyle verildiği bilinmektedir (Arıtan, 2010). Kitap ya da dergi yapraklarının dağılmasını önlemek için yapılmış özel kap (Sözen, 1986). Koruma ve süsleme amaçlı kitap kapları çoğunlukla deriden yapıldığı için cilt adını almıştır (Özen, 2017). “Cilt” kelimesi, dilimize Arapçadan geçmiştir ve “Deri” demektir (Çığ, 1971). Cilt kitabın yapraklarının yıpranmasını önleyen bir koruyucudur (Tanındı, 2002).

XV. yüzyılda artık özenli olarak yapılan ciltlerde, özellikle Fatih Sultan Mehmet'in özel kütüphanesi için saray nakkaş hanesinde naaş üstat Baba Nakkaş'ın gözetiminde yapılan köseli ve şemseli ciltlerin kapak içlerinde kusursuz güzellikte ve çok zengin rumi çiçekli kompozisyonlar içinde bugün şaheser olarak niteleyebileceğimiz oymalara rastlıyoruz. Bunların sağlam ve dayanıklı olmaları için tıraş edilerek kalınlıkları inceltmiş deriler çifter çifter oyularak zıt renklerde ince tabakalar üzerine gösterişli olmaları amacıyla konmuştur. (Ünver ve Mesera, s. 19)

II. Bayezid Dönemi'nde klasik deri ciltler yanında iki renkli, küçük kareli veya çubuklu ipek kumaşlardan yapılmış ciltler de görülür. XVI. yüzyıl kitap sanatlarının en olgun devridir ve klasik cilt sanatı da bu dönemde mükemmele ulaşmıştır (Özen, 2017).

Bu dönemde mücellitler klasik gelenekten esinlenmekle beraber yenilik atılımları da yaparlar. Bu yenilik, şemse ve köşebent içlerini dolduran bezeme tasarımlarında görülür. Oval, dilimli şemse ve köşebentler içindeki bir yaprak kümesinden veya birkaç saptan çıkan ince dal şemse içinde dağılır, kıvrılır veya kırılarak aşağı uzar. Bu dallar üzerinde hançeri yapraklar, tomurcuk halinde, açmış veya buket halinde hatayîler sıralanır. (Tanındı, 2002, s. 847)

Bordür kısımlarında bulut ile hatayî uygulamalar karşımıza çıkmaktadır.

Şemse, miklep ve köşebent kısımlarında saz üslubu tasarımıyla uygulanmaktadır. Köşebent, çevre suyu (kesme veya yekpare su), zencirek ve cetvel gibi bütün unsurlar cilt üzerinde yerini almıştır (Özen, 2017).

Malzeme olarak bu dönemde deri en iyi şekilde ve bütün renkler kullanılarak karşımıza çıkar. Alttan ve üstten ayırma şemselerle cilde sade bir güzellik verilmiştir. Bazı örneklerde köşebentlerin arası doldurularak mülemma şemse oluşturulmuştur. Bu dönemde meydana getirilen deri görünümlü kumaş ve kumaş görünümlü deri cilt kapakları özellikle dikkat çekicidir. (Arıtan, 2010, s. 557)

Bu yüzyılda iç kapak süslemeleri daha fazla artmış olup XV. yüzyılın katı süslemeleri, incelerken motif zemininde altın yanı sıra renkli deri veya kumaş kullanılarak, XVI. yüzyılda da devam etmiştir (Özen, 2017).

Süslemelerde XV. yüzyıl motifleri de kullanılmakla beraber daha çok klasik devrin bütün sanat kollarına hâkim olan stilize nar çiçeği, altılı çiçek, çintemani- bulut ve bilhassa tırtıllı yaprak görülür (Arıtan, 2010).

4. Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesi

Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesi Bor ilçesinin önde gelen şahsiyetlerinden, devlet adamı ve asker Halil Nuri Yurdakul tarafından, Eylül 1932 yılında kurulmuştur. Kütüphanede yaklaşık dört veya beş bin ciltlik bir koleksiyon vardır (Cıgız Anaokulu, 2023). Sonradan yapı Maarif Vekâletine bağışlanmış ve kütüphaneye onun adı verilmiştir (Eskieserler, 2009). Kütüphanede Atatürk'ün eşyaları sergilenmektedir. Ayrıca konaktaki yaşamı ve kaldığı günler anlatılmaktadır.

Kütüphane olarak kullanılan Bilginler Konağı 2000 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığına Bilginler Ailesi tarafından hibe edilmiştir Konak Geç Osmanlı mimarisi özellikleri taşımakta olup, 2007 yılında restorasyon çalışmasının ardından zemini ve bodrum katı kütüphane olarak birinci katı ise kültür ve sanat evi olarak hizmet vermektedir (Özkul, 2020).

Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesinde toplam 587 adet yazma eser olduğu bilinmektedir. Bu eserlerin tamamı Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğüne yakın dönemde getirilmiştir (Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesi yetkilileri kişisel görüşme, 2023).

Bu ciltlerin katalog bilgileri bulunmamaktadır. Yalnızca demirbaş numaraları ve eserlerin isimleri yer almaktadır. Bunun sebebi olarak da eserlerin başka bir şehir kütüphanesine aktarılmasından dolayı bilgilerin hazır edilememesi düşünülebilir.

5. Katalog

Örnek No: 1

Eserin Adı: İman ve İslâm

Resim No: 1

Çizim No: 1

Demirbaş No: 46

Yazar Adı: ?

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Kahverengi deri

Dış Kapak Ölçüsü: 140 × 95 mm

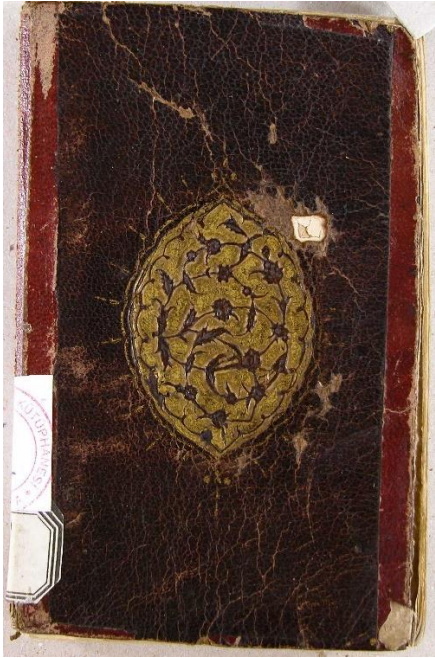
Cildin Tanımı: Cilt kahverengi renkte ve deri malzeme kullanılarak yapılmıştır. Kapak ortasında oval ve dilimli bir şemse bulunmaktadır. Şemsenin etrafı iki sıra altın cetvelle tahrirlenmiş olup yine etrafına altın tığlar çekilmiştir.

Gömme tekniğiyle yapılan şemse de içerisi altın renkte uygulanıp, motifler derinin renginde bırakılarak alttan ayırma tekniğiyle süslenmiştir. Şemse yüzeyinde süslemeler yatay eksende uygulanmıştır.

Şemse içerisinde dolanan ince dallar ve taşıdıkları hatayîler, goncalar ve hançeri yapraklarla süsleme kompozisyonu oluşturulmuştur. İç kapaklarda yalnızca sağ sayfa ebrulu bir kâğıtla kaplanmıştır.

Cilt kapağında salbek uygulaması ve köşebent uygulaması bulunmamaktadır. Miklep ve sertap kısımları kopmuş veya çıkarılmış olacağından bulunmamaktadır. Sırt düz ve süslemesizdir.

Karşılaştırma: Cilt, Beyza Çakır'ın (2019) yüksek lisans tezinde 19 eser numaralı örneğinde yer alan eserle birlikte tarihleri farklı olsa da, yapılış ve süsleme teknikleri bakımından aynı olmaları, dilimli ve oval bir şemsenin yer alması dolayısıyla, ayrıca örneklerde benzer bitkisel kompozisyonları bakımından benzerlik göstermektedir (s. 61-62).

Görsel 1. İman ve İslâm ön kapak

Çizim 1. İman ve İslâm ön kapak

Örnek No: 2

Eserin Adı: Fezâil-i Cihâd

Resim No: 2

Çizim No: 2

Demirbaş No: 94

Yazarın Adı: Hatibzâde Muhyiddin Efendi

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?**Bulunduğu Yer:** Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü**Cildin Tarihi:** 16. yy.**Malzeme ve Renk:** Kahverengi Deri**Dış Kapak Ölçüsü:** 205 × 130 mm

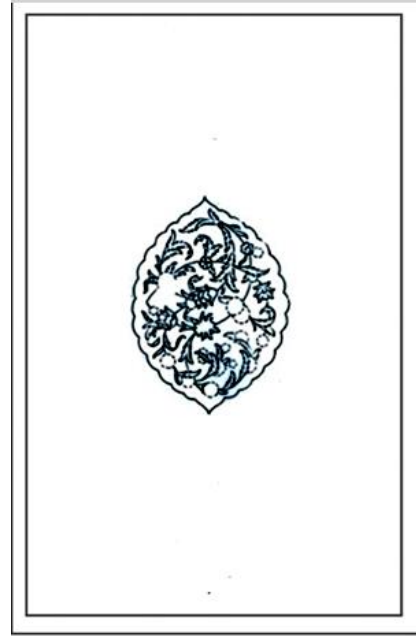
Cildin Tanımı: Cildin kapakları kahverengi deri malzemedendir yapılmıştır. Gömme tekniğiyle yapılan ciltte süslemeler alttan ayırma tekniğiyle süslenmiştir. Kapak ortasında yer alan salbeksiz şemse dilimli ve oval bir formdadır. Şemse yüzeyi altınla boyanmış, motifler derinin renginde bırakılarak alttan ayırma tekniği uygulanmıştır.

Şemse yüzeyinde yer alan kompozisyonda kıvrım dalların taşıdığı hatayîler ve hatayî biçiminde yapılmış güller, çiçeklerle, tek yapraklı ve saz üslubunda olan hançeri yapraklarla bezeme oluşturulmuştur. Kapakta salbek ve köşebent uygulaması bulunmamaktadır. Sırt kısmı düz ve süslemesiz olan cildin miklep ve sertap bölümleri varmış ancak kopmuştur.

Karşılaştırma: Cilt Savaş Maraşlı'nın (2005) yüksek lisans tezinde yer alan 6. numaralı örneği ile şemselerin dilimli ve oval olması ayrıca 16. Yy. tarihli ve bitkisel motiflerle bezenmesi açısından benzerlik göstermektedir (s. 76).

Görsel 2. Fezâil-i Cihâd ön kapak

Çizim 2. Fezâil-i Cihâd ön kapak

Örnek No: 3**Eserin Adı:** Durr ûl- Mûhtâr

Resim No: 3

Çizim No: 3

Demirbaş No: 236

Yazarın Adı: ?

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Kırmızı deri

Dış Kapak Ölçüsü: 220 × 170 mm

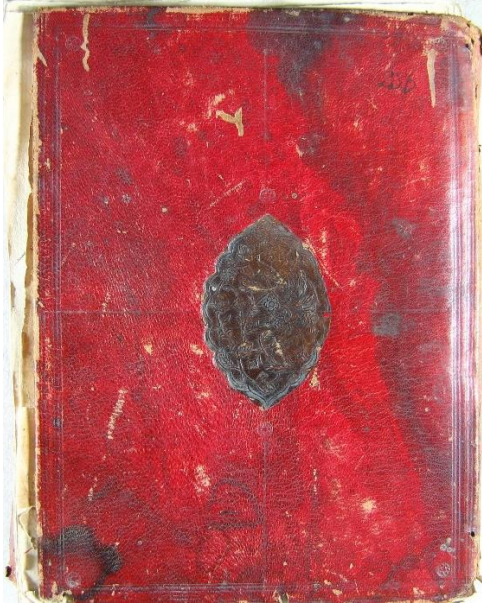
Cildin Tanımı: Cilt kırmızı deri malzemeyle yapılmıştır. Kapaklar dıştan beş sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiştir. Kapağın ortasında yer alan şemse dilimli ve oval bir forma sahiptir. Dıştan iki sıra soğuk cetvelle tahrirlenen şemse gömme tekniğiyle yapılmış ve şemsede siyah deri kullanılarak mülevven tekniği ile süsleme yapılmıştır.

Kapak şemsenin dört tarafının soğuk cetvellerle çerçevelenmesi ile farklı bir görünüm elde edilmiştir. Şemse yüzeyi dikey ekseninde yapılan bitkisel motiflerle oluşturulmuştur. İnce dalların düzenli aralıklarla ve sırası ile taşıdığı hatayîler, goncalar, çiçekler ve yüzey aralarına hançeri yapraklar ve yapraklarla bitkisel kompozisyon oluşturulmuştur.

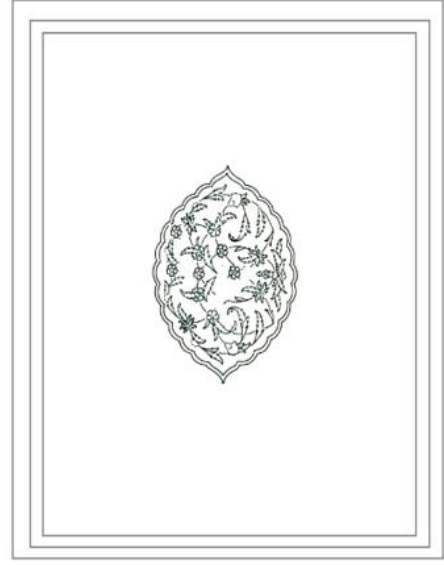
Ciltte salbek unsuru bulunmaz iken şemse uçlarına birer altı noktadan oluşan motifler yerleştirilmiştir. Köşebentler, köşelere yerleştirilmiş çiçek motifi biçiminde altı noktadan oluşan birer motiflerle oluşturulmuştur.

Cildin miklebi kopmuştur. Sırt düz ve süslemesizdir.

Karşılaştırma: Cilt, Arife Edis'in (2006) yüksek lisans tezinde yer alan 13. numaralı örneği ile şemse içerisinde yer alan ayırma dolantı bulut motifi ve aralarında yer alan bitkisel kompozisyonu bakımından benzemektedir (s. 81-82).

Görsel 3. Durr ûl- Mûhtâr ön kapak

Çizim 3. Durr ûl- Mûhtâr ön kapak

Örnek No: 4

Eserin Adı: Hâşîyei Âhi Çelebi

Resim No: 4

Çizim No: 4

Demirbaş No: 361

Yazarın Adı: ?

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Bordo deri

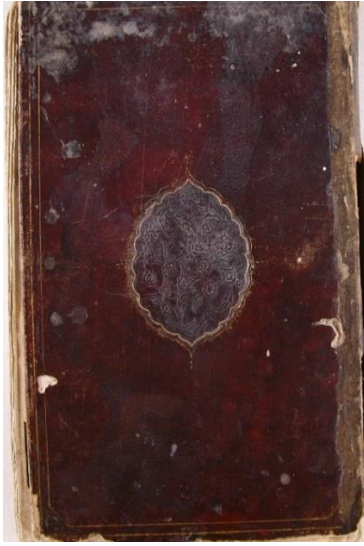
Dış Kapak Ölçüsü: 270 × 180 mm

Cildin Tanımı: Cilt bordo deri malzemedendir yapılmıştır. Kapaklar dıştan üç sıra altın cetvelle çerçevesiyle çevrelenmiştir. Gömme tekniğinde yapılan şemse dilimli ve oval bir biçimdedir. Şemse uçlarına altın tığlar çekilmiştir.

Şemse dıştan iki sıra altın cetvelle tahrirlenmiş olup, motifler soğuk şemse tekniği ile süslenmiştir. Şemse içerisinde kıvrım dalların taşıdığı hatayiler, penç, ince dallar arasında bulunan kısa yapraklar ve saz üslubunda olan hançeri yapraklar yoğun olarak kullanılarak, motif kompozisyonu oluşturulmuştur.

Köşebentler iç kısımdaki cetvellere paralel çizilmiş altın cetvellerden üçgen şeklinde yüzeyler düzenlenmiştir. Ciltte miklebi kopmuştur. Sırtı düz ve süslemesizdir. İç kapaklarda sağ kısım taraklı ebru kâğıtla kaplanırken sol kısımda yazılı bir metnin olduğu sayfa bulunmaktadır.

Karşılaştırma: Cilt, Ebru Alparslan'ın (2016) "Türk Süsleme Motiflerinden Hatayî Motifinin İncelenmesi ve Yazma Eser Ciltlerinde Bulunan Hatayî Şemseler" adlı makalesinde yer alan 12. fotoğrafta bulunmaktadır. Eserde 16. yy. dönemine ait olmaları, yapılış ve süsleme teknikleri bakımından aynı olmaları, dilimli ve oval bir şemsenin yer alması dolayısıyla aynı özelliktedirler. Ayrıca örneklerde benzer bitkisel kompozisyonları bakımından benzerlik göstermektedir (s. 42).

Görsel 4. Hâşîyei Âhi Çelebi ön kapak

Çizim 4. Hâşîyei Âhi Çelebi ön kapak

Örnek No: 5

Eserin Adı: Hatâi Hâşîyei Mühtasar

Resim No: 5

Çizim No: 5

Demirbaş No: 1595

Yazarın Adı: ?

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Bordo deri

Dış Kapak Ölçüsü: 205 × 110 mm

Cildin Tanımı: Cilt bordo renkli deri malzemeye yapılmıştır. Kapaklar dıştan iki sıra altın cetveller ve ortasında da altın bir zencirek ile çerçevelenmiştir. Kapak ortasında yer alan şemse dilimli ve oval bir biçimde olup, etrafı bir sıra altın cetvelle tahrirlenmiştir.

Gömme tekniğinde yapılan şemsenin dilim aralarına altın tığlar ve altın noktalar konulmuştur. Mülemma tekniği ile süslenen şemsenin ortasına iri bir kenger yaprağı motifi yerleştirilmiş etrafına da saz üslubu biçiminde saz yaprakları ve hatayîler ile kompozisyon tamamlanmıştır. Salbek bulunmayan ciltte şemse uçlarına altın tığlar ve noktalar yerleştirilmiştir.

Köşebent uygulaması bulunmaz iken kapağın dört kenarının ortasına birer altın nokta konumlandırılmıştır. Cildin sırtı düz ve süslemesizdir. Cildin miklebi kopmuştur.

Karşılaştırma: Cilt, Beyza Çakır'ın (2019) yüksek lisans tezinde yer alan 16. numaralı eserlerde olduğu gibi 16. yy. dönemine tarihlendirilmekte, gömme tekniğinde yapılan şemseler dilimli ve oval bir biçimde olmaları, şemse ortasında yer alan iri kenger yaprakları ve etrafında hatayîler ve saz yapraklarıyla süslenmeleri bakımından benzerlik taşımaktadır (s. 55-56).

Görsel 5. Hatâi Hâşiyei Mühtasar ön kapak

Çizim 5. Hatâi Hâşiyei Mühtasar ön kapak

Örnek No: 6

Eserin Adı: Tarîkâti Muhammediye

Resim No: 6

Çizim No: 6-7

Demirbaş No: 1675

Yazarın Adı: ?

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Kahverengi deri

Dış Kapak Ölçüsü: 245 × 150 mm

Cildin Tanımı: Cilt kahverengi deri malzemeden yapılmıştır. Kapak kenarları dıştan iki sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiştir. Kapak ortasında yer alan şemse soğuk baskı tekniğinde yapılmış olup dilimli ve oval biçimdedir. Şemse etrafı bir sıra soğuk cetvelle tahrirlenmiştir. Şemsede motifler soğuk şemse tekniğiyle süslenmiştir.

Şemse yüzeyinde hâkim olan ayırma dolantı bulut motifi orta bağ oluşumunu sağlarken uçları ile tüm yüzeye uzanmış, ince dalların taşıdığı hatayî motifleri, penç ve yaprak bezemeleriyle bitkisel bir kompozisyon sağlanmıştır.

Salbekler şemse ile soğuk bir tığla bağlandığı anlaşılmaktadır. Salbekler dilimli palmet biçiminde olup içlerinde birer hatayî motifi yer almaktadır. Köşebent uygulaması bulunmamaktadır.

Miklebin tüm kenarları tek sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiştir. Miklep şemsesi daire ve dilimli şekilde olmakla beraber ön kapak şemsenin ½ sini oluşturmaktadır.

Sertap kenarları dikey ekseninde birer sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiş olup herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. İç kapaklar sade ve süslemesizdir. Cildin sırt kısmı düz ve süslemesizdir.

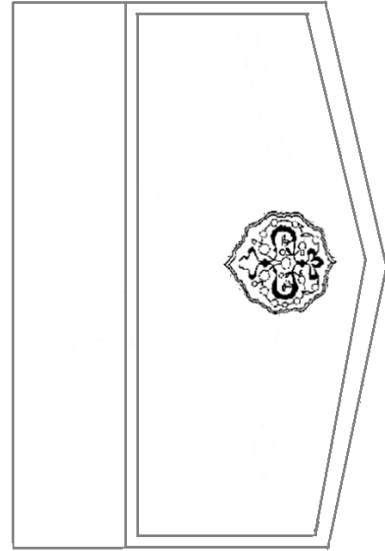
Karşılaştırma: Cilt, Arife Edis'in (2006) yüksek lisans tezinde yer alan 13. numaralı örneği ile şemse içerisinde yer alan ayırma dolantı bulut motifi ve aralarında yer alan bitkisel kompozisyonu bakımından benzemektedir (s. 80-81).

Görsel 6. Tarîkâti Muhammediye ön kapak

Çizim: 6 Tarîkâti Muhammediye ön kapak

Çizim7. Tarîkâti Muhammediye dış miklep ve sertap

Örnek No: 7

Eserin Adı: Tefsiri Ebûs- suûd

Resim No: 7

Çizim No: 8

Demirbaş No: 1700

Yazarın Adı: Ebûs- suûd

Hattatı: —

Ketebe Tarihi: ?

Bulunduğu Yer: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Cildin Tarihi: 16. yy.

Malzeme ve Renk: Açık kahverengi deri

Dış Kapak Ölçüsü: 270 × 170 mm

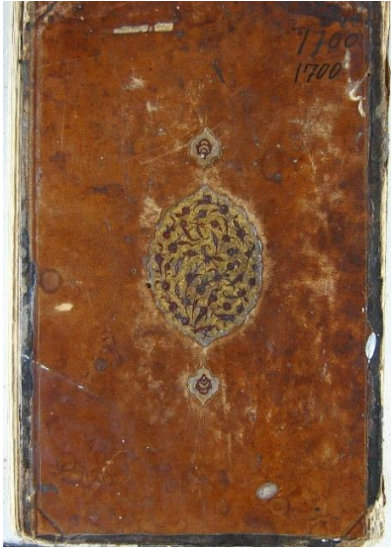
Cildin Tanımı: Cilt açık kahverengi deri malzemeyle yapılmıştır. İzlerden belli olduğu kadar kapak kenarlarında altın cetveller ve altın zencirek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kapak kenarlarının bir kısmı siyah deri ile onarıldığı için cetveller ve zencirekler kaybolmuştur. Köşebent uygulaması iç kısımdaki cetvellerin köşelerine çizilen soğuk kısa çizgilerle üçgen alanlar yapılarak sağlanmıştır.

Kapak ortasında yer alan salbekli şemse gömme tekniğinde yapılmış olup, dilimli ve oval biçimdedir. Şemsenin etrafı bir sıra altın cetvelle tahrirlenmiş ve dilim aralarına izlerden anlaşıldığına göre altın tığlar çekilmiştir. Şemse yüzeyindeki süslemeler dikey ekseninde gerçekleştirilmiş ve alttan ayırma tekniği ile süslenmiştir. Şemse yüzeyindeki bezeme saz üslubunda olan kompozisyonların tüm yüzeyi dolanan kıvrımlı ince dalların taşıdığı hatayîler, goncalar ve saz yaprakları oluşturmaktadır.

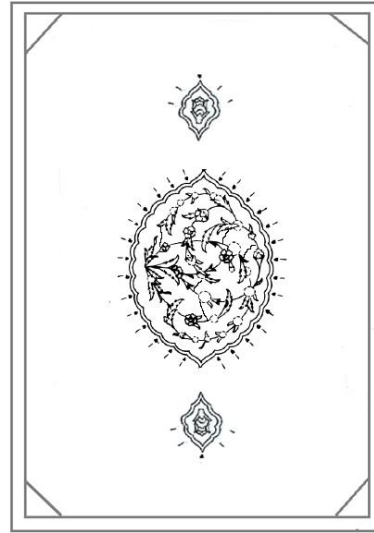
Salbekler şemse ile bağlı değildir. Yedi dilimli palmet biçiminde olan salbeklerin etrafı bir sıra altın cetvelle tahrirlenmiş olup, dilim aralarına ve uçlarına altın tığlar çekilmiştir. Salbeklerin yüzeyinde birer iri hatayî motifleri yer almaktadır.

İç kapaklarda yalnızca sol sayfa bordo deri ile kaplanmıştır. Bu kısım tek sıra altın cetvelle çerçevelenmiş olup, ortasına iki sıralı altınla yapılan beş yapraklı bir çiçek motifi yerleştirilmiş, etrafına da kıvrım dalların taşıdığı rumilerle bir kompozisyon oluşturulmuştur. Miklep uygulaması varmış ancak kopmuştur. Cildin sırtı düz ve süslemesizdir.

Karşılaştırma: Cilt, Aslıhan Arslan'ın (2021) yüksek lisans tezinde yer alan 11. eser numaralı ciltte farklı dönem olsalar da, şemse ve salbek formları, gömme tekniği ile yapılan şemseler ve şemselerin alttan ayırma tekniği ile süslenmesi bakımından benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıca şemse içerisinde yapılan bitkisel süslemelerin dikey eksenli ve bitkisel kompozisyonların benzerliği söz konusudur (s. 38).

Görsel 7. Tefsiri Ebûs suûd ön kapak

Çizim 8. Tefsiri Ebûs suûd ön kapak

6. Değerlendirme ve Sonuç

Katalog bölümünde yer alan yedi adet cildin 16. yüzyıla ait olup 46, 94, 1675 ve 1700 envanter numaralı ciltler kahverengi, 361 ve 1595 envanter numaralı ciltler bordo, 236 envanter numaralı cilt ise kırmızı renktedir.

Çalışmamızda yer alan ciltlerin tümünde tarih bilgisi bulunmamaktadır. Daha önce çalışılmış örneklerin malzeme, teknik, renk ve süsleme özelliklerinden yola çıkılarak ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızdaki ciltlerin tümünde şemse formları ovaldir. Ciltlerin şemseleri yapılış tekniklerine göre ayırdığımızda 46, 94, 236, 361, 1595 ve 1700 envanter numaralı ciltlerin şemseleri gömme tekniğinde yapılmış olup 1675 envanter numaralı cilt soğuk baskı tekniğinde yapılmıştır.

Ciltlerin süsleme tekniğine göre ayırdığımızda ise 46, 94, 1700 envanter numaralı ciltler alttan ayırma tekniğiyle; 361 ve 1675 envanter numaralı ciltler soğuk şemseyle; 236 envanter numaralı cilt mülevven tekniğiyle süsleme yapılırken 1595 envanter numaralı cilt ise mülemma tekniği ile süsleme yapılmıştır.

Çalışmamızdaki 46, 94, 236, 361, 1595 ve 1700 envanter numaralı ciltlerin miklep kısımları kopmuş veya hiç olmamış olmasından dolayı bulunmamaktadır. Yalnızca 1675 envanter numaralı cildin miklebi vardır. Miklebin tüm kenarları tek sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiştir. Miklep şemsesi daire ve dilimli şekilde olmakla beraber ön kapak şemsenin ½' sini oluşturmaktadır. Sertap kenarları dikey ekseninde birer sıra soğuk cetvelle çerçevelenmiş olup herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. İç kapaklar sade ve süslemesizdir. Cildin sırt kısmı düz ve süslemesizdir.

46, 94, 236, 361, 1595 envanter numaralı ciltlerde salbek unsuru bulunmamaktadır. 1675 envanter numaralı cildin salbekleri şemse ile soğuk bir tığla bağlandığı anlaşılmaktadır. Salbekler dilimli palmet biçiminde olup, içlerinde birer hatayî motifi yer almaktadır. 1700 envanter numaralı cildin salbekleri şemse ile bağlı değildir. Yedi dilimli palmet biçiminde olan salbeklerin etrafı bir sıra altın cetvelle tahrirlenmiş olup, dilim aralarına ve uçlarına altın tığlar çekilmiştir. Salbeklerin yüzeyinde birer iri hatayî motifleri yer almaktadır.

Ciltlerden 46, 94, 1595 ve 1675 envanter numaralı ciltlerde köşebent kısımları bulunmaz iken 236, 361, ve 1700 envanter numaralı ciltlerde köşebent kısımları vardır. Bunlardan 236 envanter numaralı cildin köşebentleri, köşelere yerleştirilmiş çiçek motifi biçiminde altı noktadan oluşan birer motiflerle oluşturulmuştur. 361 envanter numaralı cildin köşebentleri iç kısımdaki cetvellere paralel çizilmiş altın cetvellerden üçgen şeklinde yüzeyler düzenlenmiştir. 1700 envanter numaralı ciltte köşebent uygulaması iç kısımdaki cetvellerin köşelerine çizilen soğuk kısa çizgilerle üçgen alanlar yapılarak sağlanmıştır.

46, 94, 1675 ve 1700 envanter numaralı ciltlerde zencirek ve cetvel unsurları bulunmamaktadır. 236 envanter numaralı cildin dıştan iki sıra soğuk cetvelle tahrirlenmiş olup, zencireği bulunmamaktadır. 361 envanter numaralı ciltte kapaklar dıştan üç sıra altın cetvelle çerçevelenmiş olup zencireği yoktur. 1700 envanter numaralı cildin izlerden belli olduğu kadar kapak kenarlarında altın cetveller ve altın zencirek olduğu anlaşılmaktadır.

46, 94, 236, 361, 1595 ve 1700 envanter numaralı altı cildin bezemesi bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Yalnızca 1675 envanter numaralı ciltte ayırma dolantı bulut motifi ve bitkisel desenler bir arada yer almaktadır.

Kaynakça

- Alparslan, E. (2016). “Türk süsleme motiflerinden “Hatai” motifinin incelenmesi ve yazma eser ciltlerinde bulunan “Hatai Şemseler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 862-874.
- Arıtan, A. S. (1992). *Konya dışı müze ve kütüphanelerde bulunan Selçuklu ve Selçuklu üslubunu taşıyan cilt kapakları* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Arıtan, A. S. (1993). Ciltçilik. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7, 551- 557.
- Türk Deri İşlemciliği Bağlamında Türk Cilt Sanatı (2008). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi), Bildiriler*, C.1, Ankara, s. 121-136
- Arıtan, A. S. (2010). Batı dünyasının Türk cilt tarihine bakışı ve Türk cilt sanatının tarih içindeki gelişimi. *İstem*, 15, 169-192.
- Kur'an-ı Kerim Ciltleri (2011). *Maarife*, 3,327-364.

- Arslan, A. (2021). *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hamidiye Koleksiyonu'nda bulunan mülevven tekniğindeki ciltler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Bınark, İ. (1975). *Eski kitapçılık sanatlarımız*. Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- Boydak, F. Ş. (2016). “Fatih devri cilt sanatı”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Isparta.
- Coşkun, B. (2004). *Klasik Türk Kaplarının Süsleme Özellikleri ve Kât'ı Sanatının Bunlar İçerisindeki Yeri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çakır, B. (2019). *Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çığ, K. (1971). *Türk kitap kapları*. Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Durmuş, L. (2019). *Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan Beylikler Dönemi Ciltleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Edis, A. (2006). *Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki cilt örnekleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kara, H. (2015). *Konya Mevlana Müzesi müzelik eserler bölümünde bulunan Osmanlı Dönemi ciltleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kara, H. (2017). Konya'da üretilen Osmanlı ciltler. *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 18, 161- 196.
- Karabaş, P. A. (2018). *Güzel sanatlarda örnek araştırmalar el kitabı*. Nobel Akademik.
- Maraşlı, S. (2005). *Amasya II. Beyazıt İl Halk Kütüphanesindeki XV. Ve XVI. yüzyıl ciltleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Özcan, Y. (1990). *Şemse motifi*. Konuk Kitapevi.
- Özen, M. E. (2017), *Türk cilt sanatı*. İşaret Yayınları.
- Özsayiner, Z. C. (1999). *Tezhipli Kur' an-ı Kerimler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Samat, S. (2022). *Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesine ait Osmanlı Dönemi ciltlerinden örnekler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Sözen, M., Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- Tanıncı, Z. (2002). Kitap ve cildi. H. İnalçık, G. Renda (haz.). *Osmanlı Uygarlığı* (s. 841-863). Renda Yayınları.
- Ünver, A. S., Mesera, G. (1980). *Türk ince oyma sanatı “Kaat’ ı”*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hidkom (t.y.). *Mengene nedir? mengene çeşitleri nelerdir?*. <https://www.hidkom.com/mengene-nedir-mengene-cesitleri-nelerdir/>

Laf sözlük (t.y.). *İstampa nedir? Ne demektir? Ne işe yarar?*.
<https://www.lafsozluk.com/2013/08/istampa-nedir-ne-demektir-ne-ise-yarar.html>

Cıgız Anaokulu (13.12.2019). *Bor Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesini ziyaret ettik.*
https://cigizanaokulu.meb.k12.tr/icerikler/halil-nuri-bey-ilce-halk-kutuphanesi-gezimiz_8527863.html

Eski Eserler (24.01.2009). *Halil Nuri Bey İlçe Halk Kütüphanesi.*
<http://www.eskieserler.net/kutuphanedetayi.php?id=100&kutuphaneturu=5&page=6>

Özkuş, A. (08.01.2020). *Atatürk'ün emanetlerinin bulunduğu konak tarih kokuyor.*
<https://www.yenihaberden.com/ataturkun-emanetlerinin-bulundugu-konak-tarih-kokuyor-1343103h.htm>